

Казка мого життя

КУПИТИ

«Казка мого життя» — особлива повість, адже її цікаво читати незалежно від віку — і зовсім юним, і поважним та досвідченим. Загадка цього феномена захована в особистості автора, в його таланті творити магію слова, яка бентежить, притягує і зачаровує назавжди.

Богдан Сепкий

Казка МОЙОГО ЖИТТЯ

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7912-9

Обласний музей Богдана Лепкого в Бережанах

КАЗКА МОЙОГО ЖИТТЯ

Редакційна колегія:

Дирда Надія (упорядкування)

Гавдида Наталія (автор передмови)

Стрілець Наталія (автор приміток до частин «Замість закінчення»,
«На маргінесі “Казки мого життя”», «Дещо про молодість Б. Лепкого»)

В оформленні книги використано: фотографії з пам’ятного альбому

«На спомин Богданові Лепкому: бережанці. 1932»,

подарованого з нагоди 60-ліття Богдана Лепкого;

фотокомпозиції з проекту художника Олега Шупляка

«Минуле і сучасне Бережан»

Видання книги здійснене за фінансової підтримки

Канадського інституту українських студій

Альбертського університету

(з Вічного фонду ім. родини Ремезів)

ПЕРЕДМОВА

Людині властиво вірити, сподіватись і прагнути кращого, тому вона й придумала Казку — загадковий світ, у якому панує гармонія і Добро, що завжди перемагає Зло. Ось чому цей літературний жанр люблять і дорослі, і діти. Не був винятком і Богдан Лепкий (1872–1941) — український багатогранний митець, громадський діяч та меценат, яким, так само як Іваном Франком та Василем Стефаником, пишається Галичина.

Дивовижні казки, почуті малим Богданом від няні Марії Яницької, запали хлопчині глибоко в душу і залишилися там назавжди. Саме тому вже зрілий і знаний письменник Б. Лепкий велику увагу приділяв поетичним переспівам народних казок: «Про діда, бабу і качечку кривеньку», «Про дідову Марусю і про бабину Галюсю», «Про лиху мачуху, сирітку Катрусю, чорну кицьку, дванадцять розбійників і про князенка з казки», «Три казки» (всі вони вийшли друком у 1931 році), «Казка про Ксеню і дванадцять місяців» (1934).

На схилі літ Богдан Лепкий згадував:

«Казка!... З діточих літ казка!

Це не Яницька розказує казок, це королівна несказанної краси, з веселкою над головою, в сорочці, з павутиння тканий і в обгортці з метеликових крил, іде до нас. Бере за руку й веде. Веде в краї, де папороть цвіте, дерева співають і могили говорять, перекликаються вночі.

Казка!

А казчина сестра — це пісня.

Старша чи молодша, хто скаже?

І хто скаже, котра з них гарніша?

Найгарніші обі.

І найвірніші. Коли ти їх полюбив дитиною, то вони підуть за тобою скрізь, у далину і на чужину, ген аж у твою старість... У старість...¹».

Тому й не дивно, що свої мемуари, написані далеко від рідної землі, але з великою любов'ю до всього, що було дорогим — батьків, сім'ї, родинного виховання, українських звичаїв та традицій, атмосфери патріотизму, просвітництва та жертвовного служіння, яка постійно витала у середовищі священичих родів Глібовицьких та Лепких, — автор назвав «Казка мого життя».

Казковий світ дитинства митця формували його батьки — надзвичайно люблячі, ерудовані та свідомі люди. Батько Богдана Лепкого, отець Сильвестр (1845–1901), знав кілька мов, грав на скрипці, серйозно вивчав історію, літературу, народну творчість, живопис, музику, захоплювався творами Шекспіра, Шиллера, Гегеля. Мати — Домна з роду Глібовицьких (1850–1913) — гарно співала, грала на гітарі, малювала, тому саме від неї, як вважають родичі, син Богдан успадкував нахил до образотворчого мистецтва. Домашнє виховання в середовищі патріархальної родини значною мірою сформувало багатогранний талант Богдана Лепкого-письменника, маляра, педагога, видавця, перекладача, активного українця з яскраво вираженою громадянською позицією.

Спогади Богдана Лепкого «Казка мого життя» зазвичай називають трилогією: перша частина «Крегулець» побачила світ у 1936 році, друга — «До Зарваниці» — у 1938, третя частина — «Бережани» — у 1941 році, після смерті автора. Майстер слова хотів описати різні події бережанського періоду життя, оповісти про багатьох людей, зокрема й про співачку світового визнання Соломію Крушельницьку, з якою був знайомий. Та, на жаль, не встиг... Дещо із запланованого реалізував брат митця Левко Лепкий, написавши заключну частину «На маргінесі “Казки мого життя”» (1967, США), яка також увійшла до цієї книжки.

Пропоноване читачам видання ілюстровано унікальними світлинами із фотоколекції художника Олега Шупляка, які відображають Бережани епохи Богдана Лепкого та сьогодення, та фотовідбитками із пам'ятного фотоальбому, подарованого письменнику бережанцями у 1932 році з нагоди його 60-ліття.

«Казка мого життя» — особлива повість, адже її цікаво читати незалежно від віку — і зовсім юним, і поважним та досвідченим. Загадка цього феномена захована в особистості автора, в його таланті

творити магію слова, яка бентежить, притягує і зачаровує назавжди.

*Наталія Гавдида, кандидат філологічних наук,
лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької
премії імені Братів Богдана та Левка Лепких*

ПЕРШИЙ СПОМИН

*Згадки з моїх діточих літ,
Ах, як ви дорогі мені!
Ви, мов ті цвіти чарівні,
Цвітете навіть ще й тоді,
Коли мороз зморозить світ...
Згадки з моїх діточих літ,
Ах, як ви дорогі мені!*

Б. Л.

Перший спомин...

Який мій перший спомин?..

Хто з нас не шукав свого першого спомину, а чи знайшов?

Яку першу квітку побачив, якої пташки перший спів почув — чи знає?

А так хотів би знати! Хотів би цей перший свій спомин поставити в душі, як образ у капличці на відлюддю, і ходити туди й молитися до нього, як до ікони.

До старої, а все свіжої і неполинялої ікони.

Який мій перший спомин?

Може, цей?.. Може, цей?.. А може, може... Або я знаю?

Лани подільські, широкі, хвилясті, як море, шумні і, як горе, сумні, синіми волошками закосичені, багряними маками, ніби каплями крові, покроплені, густою стернею в осінню днину наїжені, — допоможіть мені! Поможіть пам'яті моїй, колись так бистрій та крепкій, а нині негодою життя знесилій! Колись вас плуги моїх предків орали, здоровим зерном засівали, густі копи на родючих загонах клали. Не пізнаєте мене?.. Я... ваш! Поможіть мені ви, доробі широкі, що мандруєте з села в село, від горя людського втікаючи, долі-волі шукаючи крізь напереглядну далечінь століть.

Скільки моїх думок помандрувало вами в ранки рожеві, в підвечірні голубі години і в ночі задумані, сині, — думок нез'ясованих, як павутиння тонких, як стебелинка хитких, думок розмірених і недомріяних, розв'язаних!

Де вони?..

Поможи моїй пам'яті, ти, хато, на перехресті доріг, дідом моїм збудована, з бресквами перед вікнами, з вишневим садом білоцвітним і з озерцями двома, двома оками несамопитими за тим садом ген, на оболоню. У їхнім плесі глибокім, під зеленою паполомою ряски, русалки до місяця грались, аж розсміяні і розохочені, лісовиком знічев'я заскочені, через греблю в панський ставок утікали... Шубовість! І вже їх нема! Не шукай... дарма!

Поможи пам'яті моїй, церковце деревляна, старенька і маленька, клямрами внутрі постягана, щоби стін твоїх зітхання й нарікання людські не розсадили, щоби ти, не дай Боже, колись від них, як серце від удару важкого й несподіваного, не розірвалася. Ти перша чула мій шепіт молитви, перша бачила мій перший лет в країну тайн незбагнених, — поможи мені!

І допоможіть мені, могили забутих предків, по ланах і полях подільських порозкидувані, що все ще воскресення свого чекаєте! І ви, ледви помітні могилки на цвинтарях сільських, зберігальниці костей і порохів, рідних мені. Я... з вас! Тілом і душею з вас! Чуєте? тільки з вас! Не вірте, як вам друге говорять і зі сну тихого будять. Це злоба, що правди не любить, не вірте!

Поможіть мені ви всі!

Хочу літам старим пісню молодості співати, голосом від зворушення дрижучим, хочу їм казку розказувати словами вірними й покірними, що ними молодість колись балакала до мене. Моє це слово. Моє слово рідне, непозичене. Виросло воно з землі і з серця, як колос пшениці і як зерно гірчиці, як зітхання наболілих грудей, за себе і за людей.

З душі до душі промовляю, бо тяжко мені. Тяжко під тягарем власним і людським. Тих людей, що не озвірили ще... Багато їх?!..

Може, мені і їм легше стане.

Хоч на годинку, хоч на хвилинку, малу, малесеньку.

Ах, як хотів би я!

Бо невже ж тільки злість силу має, невже ж у ній лиш лік на серця

біль і на горі життя? У ній лиш ціль?

А де ж Христос?

Га... що ж!..

Який мій перший спомин?

Хочу поставити його в душі, як образ у капличці відлюдній,
і молитися до нього.

Поля й дороги, хато і церкво, могили і гроби, допоможіть мені! Ви...
Всі!

Волоконця сонця, любовний погляд маминих зіниць, одна мить, і...
знов нічого нема.

Ясні цятки, золоті зайчики на мураві, і... прижмурюєш повіки, бо
світло їх до болю вражає.

Вітру шум, скрипки плач, перші зрозумілі слова: «це рука, а це
голова»... як дивно!

Перший крок, перший хід, ах, який далекий похід!.. Похитнувся...
упав... болить.

А це блискає, а це гримить... Який великий світ! Які незбагнуті
дороги пізнання! Як далеко від смерку до світання!

Годинник чикає на стіні, мірить час: тик, тик, так, так...

Мене нема... сплю.

Так люблю мені, так солодко.

Крізь ухо радість вливається до серця й пестить... Цить! Добре так,
гарно, як ніколи. Ніби росту, знімаюся, літаю попід хмари.

Страшно розплющувати очі, щоб не впасти на землю...

Ще хвилинку, ще, ще!..

Ніколи спів не звучить так гарно, як тоді, коли тебе будить. Та не
напрасно, нагло, а уважливо й любовно, по висках звуками гладить, до
уха забігає, ледве чутно бринить, — вставай! Такий тоді кождий звук
чистий і свіжий, мов викупаний, сполоканий, новий... Ще, ще!

Та хто це співає мені?.. Цікаво!

Лиш одну повіку підніму трошечки і гляну. Та-ак. Хтось на ліжку
коло мене сидить. Чорно вдягнений, як батько. Чоло високе, очі сині,

сміються. Перстень на руці. Рукою струни на маминій гітарі торкає, струни бринять, перстень мигтить, усмішка по хаті літає. Ясно від неї, як від сонця. Співає... Я ще такого співу не чув... Вийди, Марусенько, ах вийди із хати, вітрець холоденький буде дощ падати...

— Тату! — радісно скрикнула моя мама, вбігаючи до хати, і припала до діда.

Мама в городі була, далеко за садом, і не чула, як дід з Бережан аж до Кругульця приїхав, щоб відвідати батька, маму й мене, свого найстаршого внука.

Ах, як втішилася ним моя добра мама! Я її такою щасливою ще ніколи не бачив. Радість одна.

Тільки літ!.. Тільки світ!

Дідова могила в Бережанах, мамина в Бориславі.

Далеко відійшли від себе.

Але пісня все ще співає. В душі.

Чи одна буря прошуміла, чи оден грім перегримів, і війна, і чужина, пройшло, прогуло, не забулося, лиш, мов звір у темному гаю, в пам'яті нашій заховалося, а пісня гомонить.

Як птах за мною літає..

Не відганяйте її!

ЯНИЦЬКА

Балагула скинула її коло нашої брами і поїхала собі геть. Вона взяла оден клунок в одну руку, а другий у другу і пустилася до хати. Але не до головних дверей, лиш до кухонних.

Я був з мамою у кухні.

— Називаюся Яницька, Марія Яницька, — сказала, вітаючися. — Здалека їду, аж з-під Кам'янця.

Мама подивилися на її інтелігентне лице й на панський, хоч сильно принищений, плащ та попросили до покою.

— Сідайте, пані. Що скажете?

— Не знаю, як маю казати. У нас колись був масточок, не найгірший.

За Кам'янцем. Хутір. Сорок десятин землі. І млинок, і ставок, Бог милував нас. Та помер мій покійний муж, виховала я доньку, одиначку, і віддала її. Здавалося, що добре, а вийшло не те. Трохи з його вини, а трохи ні, досить, що ми обідніли. Не хотіла я тягарем своїй рідній дитині бути, — пішла, хоч Бог оден знає, як мені тяжко було від них відходити. Якби так інший зять... але най йому пан Біг того не пам'ятає!.. Пішла... Гадаю собі: не стара я ще і не дурна, вмію і зварити, і вшити, і поле, і город для мене не новина, не пропаду. А що в Хлопівці рідню маю, так заїхала туди. Від них і довідалася, що їмостуня помочі потрібують. Так тоді, чи не прийняли би мене до «обов'язку». (Встидалася сказати «на службу»). Діти люблю, роботи не боюся, великої платні не хочу... — і дивилася на маму так, що мама не могла відмовити.

— Добре. Лишіться. Побудете який тиждень-два, а тоді й побачимо.

І Яницька лишилася у нас.

Була ні то слуга, ні то паня. Робила що було треба, але тяжкої роботи їй не давали, ані грубої. І кликали її «пані Яницька». Не казали: «Підіть, принесіть, подайте!», лиш: «Прошу піти, принести, подати».

Спала в покою коло кухні, на канапі. Вставала перша, будила челядь і готовила снідання. Потім вбирала нас, і ми бігли до тата й мами казати їм «добрий день».

Літом, по сніданню, йшла з нами до саду, а зимою вигадувала для нас якусь забаву, а сама або шила, або варила в кухні обід.

Тоді там лунав її різкий голос. Любила приказувати і старшувати. Шляхтянка! За те челядь не любила Яницької. «В сап'янцях ходить, а голі сліди за собою лишає», — так казали про неї.

А вона вдавала, що не чує.

На дівок гримала, але непристойного слова ніколи не сказала.

Все чисто вбрана, зачесана, ніби до церкви йде. Трималася рівно, як свічка. На дяка Іллю дивилася згори. А він, як ніхто не бачив, спльовував тільки і згіршливо всміхався: «Паня...»

Ще гірше не любив Яницької наш фірман від великих коней, Василь Пачкар. Він також був родом з тамтого боку, із-за Збруча. «Там такими, як вона, хоч греблю гати». «Вона», — підчеркував різко.

Чого ті двоє не злюбилися, не знаю.

— Яницька, будь ласка, скажіть Василеві, най запрягає шпаки до

брички, — скаже, бувало, батько. А вона:

— Василю! Шпаки до брички запряжіть, чули?

Гострішого приказу годі було собі уявити.

— Ще мені не позакладало, — відповів Василь, закурюючи файку.

Файка — це була його помста, бо Яницька стерпіти не могла, як цей «каторжник» при ній закурював файку. Казала відчинювати вікна в кухні і виганяти дим.

— Вмерти можна від того поганого бакуна, — нарікала.

Нас Яницька любила, але не показувала того по собі. Навпаки, здавалося, що не радо опікується нами. За кожним нашим кроком стежила і за кожним словом: «Так не сідай!», «Того не руш!», «Так казати негарно!».

Ми боялися Яницької, хоч і любили її. Діти, як звірята, чують, хто їм сприяє, і горнуть до нього. Так і ми горнулися до Яницької. Бувало, по обіді, як мама положаться трохи спочити, а тато підуть до своїх книжок, ми обступимо нашу «няню». (Вона не любила, щоби її так звати).

Кожде хотіло лізти на коліна. Так місця для всіх не було.

— Ти вже вчора сидів, нині на Марійку черга. — І брала Марійку, а я присував стільчик до Яницької, тулився до неї і слухав, як вона розказувала казку.

Тих казок знала цілу силу.

І про відьму з залізними зубами, і про бідну сирітку, і про мачуху погану, і про літаючого смока, про що хочете! А розказувала, буцім з книжки читала. Не кому, а собі. Нас нібито й не було коло неї, нібито не ми тут сиділи, а єї власні молоді літа... Або я знаю хто. Дивиться кудись понад наші голови, почерез стіни, через Збруч і розказує. Слова, як річка, плывуть, журчать.

Заслухаєшся у них, ніби у плесо задивився, раз глибоке, аж чорне, то знов ясне, мов небо в погоду.

Дивишся і в плесі тім, мов у зеркалі, бачиш, чого не бачив ще ніколи і чого вже не побачиш ніколи.

Ого!

Казка... З діточих літ казка!

Це не Яницька розказує казок, це королівна несказанної краси, з веселкою над головою, в сорочці, з павутиння тканий і в обгортці з метеликових крил, іде до нас. Бере за руку й веде. Веде в краї, де папороть цвіте, дерева співають і могили говорять, перекликаються вночі.

Казка!

А казчина сестра — це пісня.

Старша чи молодша, хто скаже?

І хто скаже, котра з них гарніша?

Найгарніші обі.

І найвірніші. Коли ти їх полюбив дитиною, то вони підуть за тобою скрізь, у далину і на чужину, ген аж у твою старість... У старість...

«Казка — річка шепотлива, пісня — ниточка шовкова, з серця, як з клубка, снується, крізь ціле життя...»

Чого ж ти кривишся, читачу? Що не лукавлю з тобою, лиш балакаю щиро. — По-дитячому, кажеш? Знаю, знаю. — Як непоправний романтик? Каюся того гріха. Великий гріх на нинішні часи! Великий! Але я його не боюся. Рідна земля і все, що виросло з неї, розгрішать мене. Простять.

Я любив, як Яницька співала. Голосом не тутешнім, а зі степів. Широко. Так широко, що аж страшно ставало. Пісня, як вітер, летіла. Пірве й понесе тебе з собою. Занесе на край світа. Далеко від життя і від його розуміння. І будеш ти битися, як чайка, і будеш ти гнутися травною степовою, що не знала й не знатиме спокою споконвіку...

А найкраще співала Яницька «Чумака».

Ой ходив чумак сім літ по Дону,

Та не було пригодоньки ніколи йому.

Співала так, що я і чумака того бачив, і за ним степами мандрував аж до широкого Дону. Це вже було так далеко, так далеко, що далше й не могло бути. І глибока була тая ріка Дон, — бездонна.

Ой їхав чумак з Криму додому,

Сталась йому пригодонька за всю дорогу.

— Сталася йому пригодонька за всю дорогу, — повторювала Яницька, зітхаючи. А я зітхав за нею, не знаючи чого.

*Ой упав чумак, упав та й лежить,
Ніхто його не питає, що в його болить.*

Болюче ставало слухати дальших строф. А хотілося слухати. Пісня брала в полон діточе серце й уяву.

*Ой скинув чумак із себе каптан,
Воли мої, половії, хто вам буде пан?*

Тут уже жаль ставало не лиш чумака, але й тих його полових волів круторогих.

*Ревнули воли у новім ярмі:
Поховали чумаченька в чужій стороні.*

Голос Яницької дрижав і ломився, вона насилу докінчувала строфу. Слова у сльозах розпливалися. Слова, болючі, як незгійна рана.

Я ще ближче тулився до Яницької. Чув, що цей чумак не був чужий для неї. Але хто він був, — не смів питати.

Маріє Яницька, зубожіла шляхтянко з-під Камянця! Спи спокійно на затишнім цвинтарі подільським. Могили мовчать і не сваряться з собою. І дяка Іллі, і Василя Пачкаря, і твоя. Всі рівні і всі западаються у землю, бо з землі ми вийшли і в землю обернемося. У нашу землю рідну. Тільки пісня жиє. Вона тільки й останеться по нас. І по тобі, Маріє, і по мені.

ВАСИЛЬ ПАЧКАР

Всі казали, що йому з очей не добре видно.

— Пощо єгомость такого каторжника тримають? — нарікала Яницька. — З ним і їхати страшно. Таж це звір, не чоловік! Кращих у Сибір посилають!

Василь дійсно на перший погляд відтручував від себе.

Високий, чорний, з піднесеними раменами, мовчаливий.

— Ходить, якби хто дзвіницею сував, — казали про нього. — Ніколи не засміється, нікому не подивиться в очі.

І справді. Якби хто спитався, які очі має Василь, то не лиш на обійстю, але й у цілім селі ніхто не відповів би на це питання, так тії

очі сиділи йому глибоко в лобі, так їх затінювали стріпіхасті брови, і так він з ними втікав від цікавих людських очей.

Не очі, а два вовки в корчах.

— Нечисту совість має.

На тему Василеної совісті ходили всілякі слухи.

Розказували, буцімто він із Сибіру втік, то знов, що Василь не хлоп, а пан, повстанець, і тому такий недобрий на хлопів, а навіть, доповідали, що він несамовитий.

Василь дійсно мав несамовиту силу. Бувало, як розсердиться, то колодами дерева, як сірниками, жбурляє, підкови гне, гонталі кулаком забиває.

А як щось на нього прийшло, то цілий день перележить у стайні, навіть на вечерю до кухні не прийде. І не питається, що йому бракує, не відповість. Лежить на ліжку і дивиться на нідра. А на другий день зірветься і робить за трьох. Чи косить, чи молотить, чи рубає дрова, робота йому в руках горить.

Їзда — то була його страсть.

Серед ночі, опівночі збудить його й кажи запрягати, а за хвилину — він вже готов. Тільки віжками рухне, і коні летять. Батога йому не треба, він і коні — одно.

Розумілися, як свої, як близькі. Щоби найгірша дорога, щоб найтемніша ніч, літом чи зимою, бричкою чи залубнями, Василь не вивернув ніколи.

З Папірні, не гальмуючи, їздив.

Фірман був, якого пошукати!

І тому батько тримав Василя. Тому й потурав його примхам.

Бувало, восени, по роботах, стане перед батьком і шапку мне.

— Єгомость!

— Що скажете, Василю?

— Я йду.

І пішов. Не було його тиждень, не було два, аж одного ранку чути, як знов свої коні у стайні чистить і приговорює:

— Бодай би так чорти тих парубців згреблом в пеклі чесали, як вони вас чесали, харамудники! О, якого пороку, якого! — і кланцав

згреблом до порога.

Де бував і що видав, не питай, не скаже, тільки тебе очима, як гранею, обсипле. Такий був.

Я його зразу боявся. Почував себе марним і безсилим супроти того великана. А до того він мав таку глибоку шраму через лице, а не мав мізинного пальця на лівій руці. Це мене неміло вражало, бентежило. Я не мав відваги подивитися на нього. На гадку приходило все те, що про нього люди казали. Я уявляв собі, як він пачкував тютюн та футра через границю і як з «фінанцями» бився, то знов, як в озерянських лісах з такими, як сам, на багатих купців нападав, а навіть, як з нечистими силами змовлявся. Все воно розбурхувало хлоп'ячу уяву і казало, що найкраще мені від Василя триматися здалеку, тим більше, що й він до мене не своївся, не заговорював, не пожартував, не взяв на коліна, як інші.

А все ж таки мене тягнуло до нього, — більше, ніж до інших парубків. Я не міг сказати, що не люблю його, мені навіть прикро було, як Яницька недобре про нього відзивалася.

Раз якось вибіг я з хати так, що ніхто не бачив. Дивлюся, а Василь стоїть на порозі своєї стайні й киває на мене пальцем... Чи можливо?.. Так, він... Боюся, але йду. Не можу не піти. Щось мене туди тягне... Стайня, де стоять наші великі коні, шпаки. Тії шпаки, що других таких нігде кругом нема. Ті шпаки, що на них раз у раз набиваються купці, але батько продати не хоче, бо їх виплекав дід. Буйногриві, скороногі шпаки, як ляльки. І як туди не йти!

Прийшов і притулився до стіни, мов винуватий: стою.

Шпаки почули мене. Озираються. А він тут чого? Може, нас запрягати хоче? А може, скочить на хребет? Дали б ми йому! Такий, як хрущ, як котеня замліле.

І з погордою відвертаються до жолоба й хрупають солодкий овес.

— А ти на другий раз принеси два шматочки цукру, — каже Василь. — З руки будуть їсти. Дуже люблять цукор.

І як він це каже? Це ж не його голос, куди! Не такий грубий і гугनावий, як звичайно, а другий якийсь, лагідний і добрячий.

Підношу очі високо-високо й дивлюся, чи то Василь, чи ні. А він бере мене з землі й саджає на ліжку. Ліжка велике й високе, в глухім куті. Обі стінки, до яких припирає, виклеєні «паннами з журналів» і кіньми

з газет. На конях переганяються пани у фраках і в високих, лискучих, твердих капелюхах.

— Гарні, правда? — питається Василь.

— Еге ж, — відповідаю його способом.

— Еге з, — покривляється мені і сміється. — Еге з, еге з.

А мені не встидно, тільки любо якось, аж щасливо.

Бо погадати тільки: Василь Пачкар, той, що його всі бояться, що до нікого по-людськи не обізветься, диви, зі мною так гарно розмовляє. Та ще витягає скриньку з-під ліжка й дає мені цілу пригорщу горіхів. Не знаю, що маю з ними робити, прібую розкушувати зубами.

— Лиши! Шкода зубів, болітимуть. Роби ось так, — і взяв горіх між два пальці, потиснув, а горіх тільки хрусь. Я засміявся. А він другий, і третій, і десятий.

— А тепер прібуй ти.

Прібую, але не дам ради.

— Їсти вмієш, але лускати ні. Бач, який-то ти! — і сміється.

Не можу надивитися на тую його усмішку. Забуваю про шраму й про стріпіхасті брови. Здається мені, що ніхто так гарно не сміється. Аж коні озираються і також буцім дивуються, що сталося з Василем.

А він нараз накрив мене дергою і показав пальцем на губу:

— Пс-т!

Вбігла до стайні Яницька:

— А нема тут малого? — чую єї стривожений голос.

— Або я нянька від нього, — відповідає Василь своїм грубим, аж грізним голосом.

— Гадала, чи не забіг до коней.

— То ви собі зле гадали.

Чути, як поміж стежками бігає і гукає. Шукає мене.

— А ти тепер до хати. Ой ти, ти! — Здіймив мене з постелі, переніс за поріг і пустив.

Я був такий веселий тої днини, як ніколи.

Буцім якась хмара затемнювала небо наді мною, аж і вона розвіялася нараз, і ясно стало.

НА СПАСА В РОЗІ

Ще мій покійний дід викопав був у Розі ставок, а на Кирничках розвів пасіку.

Ставок був невеликий, але карасі бовталися у ньому такі, «як поросята».

Над ставком стояла хата для сторожа; його величали ставничим.

Ми, діти, не любили їздити до Рогу. Боялися ставка. Вода в ньому така темна-темна, як у каламарі чорнило, а карасі, — хто його знає, чи це справжні карасі?

Ставок чомусь-то нагадував нам казку, одну з тих, що як їх слухати, то мурашки бігають по спині.

Кирнички — друге діло.

Там була пасіка, а в пасіці мід і дулі, солодкі, як цукор, там жив пасічник Кость Голубович і його жінка Гандзуня, «найдобріша бабуса».

Одно тільки лихо, — ми так якось вимовляли це слово Кирнички, що з нас сміялися люди.

— Киницьки, Киницьки, — покривлювалися нам.

І тому-то ми в нашій мові Кирнички прозвали Рогом. Прогулка в Ріг (себто на Кирнички) — це була наша мрія.

— Як будете чемні, то поїдете туди на Спаса, — обіцяв нам батько, а батькове слово святе. Тому-то хоч як воно тяжко, а все ж таки ми хотіли бути чемними. Не знаю, чи були, але на Спаса, по службі Божій і по обіді, заїхала перед фіртку бричка, і троє нас, як три воробчики, поскакало до неї.

Бричка була на дрючках, мала вигідні ступені і бляшані крила. Велика, старосвітська бричка, що то в ній від біди й переспатися можна.

Я, розуміється, тарабанився «на козел», коло Василя, щоб дивитися на коні, але Яницька не пустила.

— Або будеш сидіти, де я скажу, або поїдемо без тебе.

Не було ради. Сів я на лавочці в ногах і надув губи, хоч Яницьку любив, бо вона дуже жалісно «Чумака» співала.

Їдемо.

Хати всміхаються до нас, дерева гілками махають: щасливої дороги!

Недалека тая дорога, але нам вже попару нема.

— Ци далеко сце до Рогу? — питаємося одно по другім.

— На Кирнички? — підповідає Яницька і всміхається хитро. Вона хоче, щоби ми сказали «Киницьки», але нема дурних. Досить притакнути: «еге з».

— Еге з, еге з! — підхоплює Яницька і цілує нас. — Бач, які хитрі! А Киницьок вимовити не ласка?

— А посцо?

Минули ми панщизняний хрест і виїхали на поле.

Стерня, як щітинисте море. Ні початку, ні кінця їй не видно. Лиш де-не-де бовваніють стирти. Великі, аж дивитися лячно. Бокаті і пукаті, ніби понаїдалися зерна і поздувало їх. Ось-ось і луснуть.

Воробці спішать їм на ратунок. «Цвір-цвірінь. Пшениця чи ячмінь?» — питають і, не дожидаючи відповіді, кидаються на зерно.

Василь батогом луснув. Знялися й полетіли. Ніби хтось хмарою з одної стирти на другу кинув.

— Десь інша птиця, — каже Василь, — під осінь у вирій відлітає, а тая нужда цілий рік у нас чепить. І не знати, пощо Бог того таку силу намножив.

— Божа річ, не наша, — відповідає побожно Яницька. — Є для нас, буде і для них. Земля — велика багачка.

Дорога скочується у балку.

Яницька притримує нас, щоби ми не поскочувалися з брички. Таке-то, як живе срібло!

А перед нами вже й пасіку видно. Мов зелений остров серед жовтого моря. Остров обведений остріжком. У ньому ворітця. Від воріт до хати каблук коло каблука, обвитий хмелем, ясьчиком і повійками. Гарно так, тінисто.

Хата звичайна, сільська. Стіни білі, а приспа жовтою глиною чистенько підведена.

Біля хати великий сад. Груші такі крислаті, як дерева в лісі. Поміж деревами улиї.

Оце й пасіка наша.

Приїхали. «Пр-ру гов!» — і бричка стає.

Пасічник виходить нам назустріч.

Він високий, з довогою, сивою бородою, як св. Онуфрей на образі в церкві.

А може, це й він?.. Хто його зна... Може, й він?

Нас, дітей, не раз дурять старші, так чи не дурять і тепер, кажучи на святого Онуфрея, що це пасічник Кость?

Але ми не такі дурні, як старшим здається. Не будемо дуже своїтися до Костя.

А Кость, не прочуваючи цих сумнівів, допомагає нам вилазити з брички.

Возьме попідпашки, піднесе високо-високо, махне, і дивись, ти вже за ворітьми, на стежці. Та ще й приговорює: «Скіць! А скіць!» — буцімто ти сам так гарно з брички зіскочив.

Страшно нам пасічничкової бороди і його навислих бровів, але ж бо разом із тим так хочеться хутчіш потрапити в пасіку, в цей обіцяний райок. Так хочеться!

Дрібочемо зеленим підсіннем під хату. Ось ми вже і на приспі, я і мої дві молодші сестрички. Сам дріб.

Перед нами великий столець, накритий вишитим рушником.

На рушнику чорні птиці, клюють синій виноград з червоними листками. На стільці у поливаній мисці кришка свіжого меду. Зверху вона біла-білесенька, а під сподом густий пахучий мід, витік з неї.

Гандзуня виносить з хати новий житній хліб, печений на капустянім листку. На його підошві всі реберця і цілий рисунок листка відбився. Забуваємо про всьо і приглядаємося до хліба. Спекла його Гандзуня, Гандзя. «Ой мала Гандзя свекруху лихую, післала її жати в неділю святу, післала її жати в неділю святу». Чи не про неї це пісня співає?

Наші думки пасічник перебиває.

— Ну, гостоньки, — каже, — живіться, що Бог післав!

А гостонькам аж слина з рожевих уст тече. Але вони не вміють дібратися ані до непочатої кришки меду, ані до великого бохонця хліба.

Голубович усміхається. Відпинає від ремня ніж, на якому є і кресало, і протичка, і спущало, і всілякі інші потрібні інструменти, робить над мискою хрест і шматує кришку. З жалем дивимося на перекроєні шестигранні комірочки, з яких витікає мід.

Солодко стає в устах.

А пасічник:

— Їжте, дітоньки, їжте! Напрацювалася Божа челядка, а все для нас, все для чоловіка; навіть не знати за що.

А Гандзуня:

— Ой тото. Не гідний чоловік такої ласки в Бога, не гідний.

А я:

— А ці коміроцьки хто повироблював, ви?

Обоє в сміх:

— Куди нам до такої роботи!

— Це пчоли такі майстри, — повчає нас Кость. — А знаєте, чому ці комірки шестигранні? Де вам це знати! Тому, бо в них мід добре держиться й не розсаджує стінок. Це дуже тривка посуда.

Слухаємо старого й заглядаємо йому в очі; сховалися під брови, як вікна під стріху. Дивно нам, що ті самі пчоли, які так болючо жалять чоловіка, такий солодкий мід для нього збирають.

А Гандзуня за той час накроїла спорі шматки хліба і не толкує нам, хто, коли і як його зробив, лиш мастить медом і кожному у руку суне.

— А вважайте, дітоньки, щоб по бороді не текло та суконок не поваляло, бо мама будуть гніватися. Скажуть: ото ледача Гандзуня, навіть дітей медом угостити не вміє.

Ми знаємо, що мама так про Гандзуню не скажуть, бо вона їх виносила на руках, але вдаємо, буцімто дуже боїмося мами, хоч її, мабуть, ніхто в світі не боявся і ніколи.

Їмо, а перед воротами коні хрупають траву, а сонце крізь листя дерев продирається і зайчиками золотими на стежці скаче. В пасіці пчоли гудуть.

Іноді зашелестить листя і спіла грушка покотиться по стежці.

Пасічник бере мене за руку:

— Підемо між улиї в сад.

Мені не дуже-то хочеться іти від меду і, правду сказати, пчіл таки mocno боюся, але ж бо я хлопець і до того найстарший між дітьми, не признамся... Іду.

Приходимо під яблінку, що зародила вперве. Кость нагнув гілляку, і кілька спілих яблук гегепнуло на землю.

— Оце тобі, а це для одної сестрички, а це для другої. Та тримай-бо! Як закотиться в кропиву, то не знайдеш. Дай, я тобі в кишеньку

вложу, — та-ак.

Обвантажений, вертаю до своїх.

Сидять під хатою на колінах у Гандзуні, такі рум'яненькі, як яблочка, осяяні сонцем і тією щирою дитячою радостею, ще яснішою від сонця.

В кільканадцять літ пізніше, якраз на самого Спаса, приїхав я з далеких Бережан до Крегульця.

З нашої пасіки вже й сліду не лишилося. Залізницю туди пустили.

Старий пасічник і «найдобріша» Гандзуня вже не жили.

Я пішов помолитися на їх могилу.

Могила, як і інші, і хрест такий самий. Тільки в головах гарна яблінка росла. Другої такої на всім цвинтарі не було. І нігде так багато пчіл не гуділо. Ніби їм хтось сказав, що тут їх добрий друг лежить, і вони прилетіли помолитися за його душу.

І, як живий, явився він перед моїми очима. Високий, у білім шматтю, з довгою бородою, як святий Онуфрей на образі в церкві.

І пригадав я собі наші гостини в Розі, Гандзуню, Яницьку, Василя, коники-шпаки і тую бричку, що в ній від біди можна було й переспатися.

І коли я так цілий у споминах стояв, з молодого яблуні перше рум'яне яблуко впало, а за ним друге й третє.

— Це тобі, а це для одної сестрички, а отсе для другої, — буцім почув я з-під землі.

Я взяв яблука й поклав їх на могилки сестер.

ОБІРВАЛАСЯ ГЛИНА!

На мене гнівалися, коли я ліз до вікна дивитися. Зимом казали, що перестуджуся, а літом, що схитнуся й полечу коміть головою. «На нещастя небагато треба», — говорила, бувало, мама, а Яницька, як застукала мене при вікні, то сердилася й прозивала Мазепою: «Ах ти, поганий Мазепо!» — гукала й оглядалася, чи нема де батька, бо батько того не любив.

А все ж таки мене кортіло до вікон, і, як тільки ніхто не бачив, я ліз «з

ногами» на канапу у великім покою і дивився.

З того вікна над канапою видно було коршму, ліворуч від неї ставок і двірський парк, а праворуч загороди селянські. Та ще видно було три дороги: до Нижбірка, до Копичинець і до Васильковець. Я вже знав, якою з них які гості можуть до нас приїхати, знав, куди в Ріг, а куди на Кирнички, здалеку вмів відрізнити туркіт сільського воза від гуркоту диліжанса або двірської карети, — що там багато казати! — крізь вікно можна було чимало побачити й почути, тоді як у хаті знав я вже кожний образок на стіні і кожду книжку в секретарці².

І скажіть же ви самі, будь ласка, як тут не лізти до вікна?

Отож одної гарячої літньої днини, тоді, як батько був коло стіжків, мати пішла в город, а Яницька варила обід у кухні, виліз я на канапу, відчинив собі вікно і дивився.

Тихо було, як звичайно літом у полудне.

Під коршмою пес ловив мухи, кламцаючи ланцухом і зубами. Кривоногий дід у великім солом'янім капелюсі ледви двигав торби, що поприлипали йому до спченої сорочки. Десь далеко чути було, як цирулик їхав сухореброю конякою і кричав: «Зуби рвати, кров пускати!» Від кузні долітав стукіт молота об ковало: кували двірські коні. Нічого цікавого. Хіба лебідь на ставі. Але й він не плине, вигинаючи свою довгу, розкішну шию, лиш торчить на одному місці безповоротно. Може, себе у зеркалі води побачив і гадає, що це другий лебідь, а може, заснув на воді, бо й мені чогось так дуже стулюються повіки! Хочу спати...

Нараз: «бам! бам! бам!»

Що це? Б'ють у великий дзвін? На тривогу?

Горить, чи що?

Я вже знав, що як горить, то у великий дзвін дзвонять, бо недавно в нас коршма горіла. Але тепер коршма стоїть, як стояла, над хатами також не видно ні огню, ні диму, що ж воно таке?

А дзвін заєдно гукав своє тривожне «бам, бам, бам!». Не з дзвіниці, а казав би ти — з-під землі голоси виходили. На гадку прийшла казка про затоплене село й про потонулі дзвони, і мені стало так моторошно, так страшно, що я обома руками вхопився канапи, ніби в ній вся моя оборона. Руками тримався канапи, а очима бігав по дорозі, буцім дорога мала мені сказати, чому це великий дзвін дзвонить.

І сказала.

Зразу побачив я на ній копіт бурий, аж рудавий, ніби хмара обірвалася, впала і вітер нею по дорозі котить. У хмарі тій щось тупотіло, гуготіло, ревіло й підсувалося до нашої хати. А як підійшло, то з тих копотів виявилось багато-багато людських ніг, туловів, голів і рук, з рискалями, з сапами, з сокирами. Ноги бігли, по сокирах і рискалях сонце скакало, голови рвалися кудись, розкуйовдані, розхристані, страшні... Ой-ой-ой-йой!

Всі жиди, які були в коршмі, вибігли.

— Що такого? Куди так женете, люди?

— Глинокоп обірвався. Наших присипав. Ой-ой-ой-йой!

— Глинокоп обірвався! — крикнув я за другими, зсунувся з канапи й вибіг до їдального покою. Там не було нікого, до кухні — і там ні живої душі, до сіней — і в сінях пусто.

Що лиш перед дверми зударився з Яницькою. Вона вже мала на ногах черевики, на голові хустку, а на рамені рискаль.

— Іди до мами! Мама коло хвіртки! — кинула мені й побігла доганяти людей. За нею біг пастух, босий і без капелюха, але люлька в зубах. Я подріботів до мами. Мама то пускалася до брами, то верталася назад. Схвильована була, не знала, що її робити. Я припав до неї.

— Ходім! Годі! Не лишимо самої хати, — і нараз вхопила мене на руки й подалася за хвіртку.

З гумна, з-поміж стіжків, де звозили збіжжя, як вітер, надлетів драбинястий віз. Наші шпаки, як вірли, гнали. Казав би ти, не доторкалися землі. Тільки піна клаптями відривалася від хвостів і білими птахами летіла геть. На возі клячали парібки, а на переді стояв поміж ними мій батько й поганяв кіньми. Капелюх вітер йому здер, розвівав буйне чорне волосся, роздував поли порохівника, як крила. Батько навіть не глянув на нас, не чув, як мати крикнула «о Боже!» і, мов нежива, повалилася біля хвіртки.

Я дрижав, мов осиковий лист. Слова промовити не міг і не смів. Тривога і краса мову мені відняли.

— Вони приїдуть перші! — сказала мама, коли скінчила молитву. — Ходім!

Ніколи я не бачив свого батька таким молодим і гарним, і ніколи він

не був для мене таким великим і добрим, як тоді.

БУЛО НАС ЧЕТВЕРО

Було нас четверо. Я найстарший, а найменше — в колисці. Ми над ними старшували. Воно ще таке маленьке, а ми вже великі.

Перечилися, хто має його колисати. У тій колисці, що виколисала нас усіх. Мене також. У ясеневій, на точених ніжках, з шуфлядою.

Не раз до сварки доходило. Тоді ми скидалися на посварених воробців. Але сварка не тривала довго. Спалахкувала й гасла, як солом'яний огонь.

Принесе Мурка миш або Фірка з п'ястком забіжить до покою, і вже ми про сварку забули.

Діти скоро забувають про те, що було, і не думають, що буде, лиш живуть тим, що є. Але як! Цілою душею, цілим своїм маленьким «я».

Тому-то й плачуть чого-будь і чого-будь сміються.

Сміху і плачу була повна хата. А спокою ні, бо діти не люблять спокою; вони навіть і сплять неспокійно. Рвуться до життя. Спішаться. Скоро ходять, скоро говорять, лиш поволеньки їдять, коли їм щось не смакує, бо як смачне, о, тоді так скоренько змітають, що аж дивитися любо.

Забавками з міста ми тішилися дуже. Але недовго. Минула година-дві — і лялька була без голови, а коник без хвоста. Трагедія! А тоді питання, хто це зробив? Такого, розуміється, не було. Ніколи. «Хтось» — і годі! Цей загадочний, невідомий і ніким не бачений «хтось». Гадаю, що тим «хтосем» найчастіше був таки я: вічно невдоволений і все цікавий маленький чоловічок, з великою головою і з відстаючими ухами. А цікавий був я не тільки, як забавка зроблена, але ще більше, що в хаті скажуть, коли я її зіпсую. Чи будуть кричати на нас, чи ні?

Мама не кричали ніколи. Не вміли. Навіть, як дівчина таріль збила, не гнівалися й голосу не підносили. Тільки журилися. Вони все було або всміхнені, або зажурені. Сміх, я, звичайно, гасив, а журу хотів розганяти. Все щось такого сказав, що мамине лице випогоджувалося.

— Ой ти, ти, дурнику маленький, — і вже по журі.

Як мама мали час, то робили нам ляльку зі шматинок або мишку з хустинки. Таку смішну мишку з хвостиком. Мама вміли її так пускати з руки, що вона бігла. Перебирали пальцями, а нам здавалося, що то мишка ніжками дрібоче, такі були тонкі й дрібонькі ті мамині пальці. Оце що лиш гарна забава!

З міста кінь мав навіть хвіст і волосінну гриву, а лялька голову з порцеляни. Мало того, вона кричала «мама!», як було її добре потиснути. Але на тім і край. Тут уже нічого не додаш, ані не зміниш; яка ж тоді забава? А мишку з хустинки або ляльку зі шматок треба що лиш своєю уявою оживити й викінчити, щоби це була не хустина і не шматина, а справжня лялька чи там миш. Тому-то оці домашні забавки були для нас дорожчі від найдорожчих з міста. Особливо для мене, бо о рік від мене молодша сестричка Марійка ніколи нічого не псувала.

— Ангел, не дитина, — казали, бувало, про неї, — а оцей (себто я), як усі хлопці, урвитель.

Урвитель, на мою тодішню гадку, — це був якраз такий, що вриває лялькам голови і коникам хвосту.

Але тих коників, що мені мама з паперу витинали, я не нищив, лиш складав. Ах, які це були коні! Як живі. Ще кращі від наших. Багато кращі, бо їх витинала мама на моїх очах.

До тата ми такої сміливості не мали, хоч і тато ані не кричав на нас, ані не сердився. Але все ж таки іноді чули ми, як він на подвір'ю на парубків гримав за овес або за те, що коні не вичищені добре.

Тому-то, як ми дуже розбивалися і хату догори ногами перевертали, то мама страшила нас, що татові скажуть, бо вже з тими «бахурами» не можуть собі поради́ти. Це було найгостріше слово, яке мама коли-небудь сказали. Ми сідали маком на те, щоб за хвилину ще гірше пустувати.

Тата я найбільше любив у неділю, як приходив з церкви. Такий був тоді високий у реверенді, таке мав блискуче чорне волосся, аж сине, і таке біле чоло, а рум'яні лиця: виголені, гладенькі, без тих колючок, що щипають, коли притулитися до обличчя. Гарний був тоді наш тато. Найкращий. Наш... І гарно грав на скрипці, хоч нечасто. Тоді ми переставали пустувати, притулювали уха до дверей і слухали, бо тато грав у великім покою і не любив, щоби там тоді входити. Раз ми так

і позасипляли при дверях. Добре, що собі носів не порозбивали. Музика нас вколисала. Мама знов на гітарі грали, а властиво тільки пригравали собі до співу. А співали мама таким тоненьким голосом, як шовкова нитка, як павутинка.

*Ой біда мені
На тій чужині,
Що мене муж б'є
Та не жалує.*

Ми знали, що мами муж не бив і навіть ніколи не сердився на неї, а все ж таки нам було її жаль. Бо то мама.

— Що таке цузина, мамо? — питався я.

— Чужина там, де тобі чужо.

— А що таке цузо?

— Як виростеш, то довідаєшся, — кінчилася наша розмова.

Так воно і сталося. Я виріс і довідався, що таке чужо.

Тепер вже знаю...

Часом у нас перебувала бабуня: татова мама. Ми її найбільше боялися.

— Цитьте, бо бабуня сплять! Не пустуйте, бо що скаже бабуня?

Бабуня пострахом ставала. Маленька, марненька, в шовковій спідниці, як креноліна, і в довгім кафтані. Чипочок з фіолетними стяжками, рідікель, книжка до молення й окуляри — оце й була для нас бабуня.

Вона мало що говорила й не сміялася ніколи. Як не молилася, то робила на дротах панчохи, такі, що їх не можна було сходити. Моцні!

Нас, старших, ніколи не пестила, лиш найменше колисала часом. Тоді приспівувала тихим, полинялим, колись, мабуть, гарним голосом.

*Ой спи, дитя, колишу тя, а як заснеш, відійду тя,
А як заснеш, відійду тя.*

*Та піду я на Поділля, та принесу я три зілля,
Та принесу я три зілля.*

*Одно зілля, щоб ти спало, щоб ти спало,
задрімало,*

Щоб ти спало, задрімало.

*Друге зілля, щоб ти встало, щоб ти встало,
щастя мало,*

Недоленьки не видало.

*Третє зілля, щоб ти росло, щоб ти росло, не
боліло,*

Ні серденько, ні все тіло.

Ой, коли б то!

До нас часто приїздили гості. Найчастіше коцюбинецькі: отець Филип і тета Йоася.

Отець Филип привозив зі собою файку і «Слово». До нас він не творився, бо виховав своїх дітей багато. Мав досить. Оба з батьком сідали собі у великій покою; Яницька приносила свічку і щипці до обтирання кнота, казала «Слава Ісусу Христу» й відходила до кухні. Батько крутив папіроску, отець Филип набивав файку, а тоді, як сидло на коня, так він на ніс накладав окуляри й читав своє «Слово». Потім вони балакали удвійку, а то й перечилися, бо отець Филип казав, що з весною прийде він (білий цар), а мій батько не хотів про це навіть чути.

Тета Йоася за той час сиділа з мамою. Вони ніколи не могли набалакатися. Від мами приходила до нас і бавилася з нами. Вміла бавитися з дітьми. Покій тоді ходором ходив, стіни скакали, вікна плакали зі сміху. Таке вигадувала тета Йоася... Добра була!

Щоднини приходив дяк Ілля на нараду з батьком. Він ще за мого діда дякував. Поважний, але усмішка не сходила йому з обличчя. Іноді й до нас заходив. Розказував казки і стріляв з пальців. Так голосно, що ми боялися, щоб не застрілив котрого з нас.

Як батько й мама їхали куди, то пильнувала нас Яницька, а вечором заходив дяк Ілля подивитися, чи не сталося що злого. Він казав, що чемні діти разом з курми йдуть спати, й обіцяв, що байку нам скаже, але перше мусимо лежати в наших ліжечках. І дотримував слова, але жадної байки не докінчив, бо ми в половині кожної з них засипляли. Такий мав спосіб розказування. «Пішов... І йде, і йде, і йде...» Або: «І орел полетів. Летить, летить, летить...» І як тут не заснути?

Раз тато й мама поїхали кудись. Яницька засиділася в кухні, ми скористалися з того і, як птахи з клітки, вифурнули на двір. Була зима.

З даху звисали скапи. Вітер обривав їх і кидав на землю.

— Ану, чи смачні? — сказало котресь. І ми їх їли. Шматочками, як цукерки, уявляючи собі, що це «леденці». Забава не тривала довго, але аж задовго, щоб діти простудилися й дістали ангіну.

Зараз-таки тої самої ночі й почалося...

Мене відокремили. Батько забрав на своє ліжко і так обтулив, що я прів, мов руда миш. Але заснути не міг. Годинник не давав... Він ішов... Ішов на мене... Сердився... Маятником накивував мені... Хотів бити... На смерть...

Я заплющував очі. І тоді чув, як мама плакала в другім покою, як батько заспокоював маму, а Яницька бігала до кухні й варила липовий цвіт. Діти кашляли і зривалися в гарячці.

На другий день приїхав лікар Гладій, з Хоросткова. Оглянув мене, записав якісь ліки і обіцяв, що за декілька днів буду здоровий, як риба. Тільки з ліжка вставати не смію. Від мене пішов до дітей і довго не виходив від них. Лишився на обід. А по обіді Василь привіз ще другого лікаря, Месіту, з Копичинець. І з тої пори він нічого й не робив, тільки то привозив, то відвозив тих лікарів. Нашої брами вже й не замикали... Перестали боятися злодіїв.

Мами і Яницької я за тих кілька днів ані разу не бачив. Приїхала тітка Йоася з Коцюбінець і доглядала мене. Я хотів іти до дітей, та вона не пускала, казала, що не можна. Хотів питатися чому, але не мав відваги. Щось таємничого й грізного увійшло в нашу хату, щось такого, що найкраще мовчати. І я мовчав. Тета Йоася вигадувала всячину, щоб мене розрухати й розсмішити, але годі. Раз принесла мені дерев'яного трача, поставила його на краєчку крісла, він кивався, як жид на шабасі, і пилою різав якусь колодку.

— Це для тебе Василь вистругав, — казала тітка, — правда, який гарний трач?

— Правда, — притакував я, хоч нічого гарного в тім трачі не бачив. Не цікавився ним. Цікавіше було довідатися, що твориться за дверми, в діточім покою.

А там творилося щось, мабуть, дуже й дуже страшне... Серед ночі збудив мене жахливий крик моєї мами. Я такого крику не чув. Тітка Йоася скочила на рівні ноги. Я питливо й тривожно подивився на неї. Вона пустилася до дверей, зробила кілька кроків, але ніби щось собі

пригадала й завернула. І знов... А за дверима крик не вгавав. Гамір, плач, біганина. Я не втерпів:

— Тето? Що це?

Замість відповіді почув на своїм лиці рясні поцілуї і ще рясніші сльози тети Йоасі.

— Нічого... Нічого, — лебеділа вона.

З тим я і заснув.

На другий день під вечір стали з'їздитися гості, а на третій день я почув крізь двері, як батько казав до Василя: «Візьміть людей і прометіть дорогу на цвинтар!»

Минуло ще декілька днів, заки мені дозволили встати. Не забуду того ніколи. Мене вдягнули тепло, розчесали й перехрестили. Я пустився йти. Але зробив декілька кроків і захитався, як п'яний.

— Яницька, візьміть його за руку, — сказав батько, — щоби не впав!

Яницька правою рукою провадила мене, а лівою крадьки обтирала сльози. Не дивилася на мене. Я чув, що вона боїться, щоби я не спитав її, чого в хаті так тихо і пусто.

Але я не питався. Ходив по покоях, і такі вони були якісь тепер великі, такі непривітні й інші, ніж перше, чужі.

Батькове чоло ще вище стало і ще біліше, він то ходив з кута в кут, то сідав коло вікна й читав грубу книжку.

Мама шили щось і хлипали.

Годинник стояв. Зеркала були позаслонювані. Все воно так якось дивно мене вражало. Пригнічувало. Що воно таке? Чому й пощо?

Я вихопився з рук Яницької і скочив до дверей від діточого покою. Були зачинені. Хотів відчинити — Яницька не давала:

— Не можна!

— Хочу до них!

— Не підеш!

Надбіг батько, взяв мене на руки й поніс до великого покою. Яницька побігла з водою до мами.

— Не плачте, їмостуньо, щоб вони там сліз в жбанках не носили!

Було нас четверо... Я лишився сам.

ВІНОК

— Прошу їмості! Прошу їмості! Вінок з поля несуть! — крикнула дівчина і, як опарена, вибігла з хати.

— Вінок несуть! — повторила мама, відчиняючи двері до великого покою, де при вікні сидів батько і читав якусь книжку.

— Вінок? Так скоро дожали ниву? — здивувався. Нерадо відложив книжку й пішов переодягнутися.

За той час мати також трохи причепурилася, і обоє попрямували до хвіртки. Я, так як стояв, подріботів за ними. Як же мені не йти, коли я ще не бачив, як несуть вінок?

Стоїмо, — чекаємо.

Нудно мені.

— Де ж той вінок? — питаюся.

— Зараз побачиш. Чуєш, як співають?

Я насторошив уха. Десь далеко від поля надходила пісня:

Наша їмость не пи-ишна...

Наша їмость не пишна,

За ворітонька вийшла,

За ворітонька ви-ийшла.

— Мамо! А чому вони співають за ворітонька вийшли, коли ми стоїмо перед хвірткою?

— Бо так треба.

— А чому треба?

— Ох, який же ти! Така гарна пісня, а він слухати не дасть, перебиває.

Пісня дійсно була дуже гарна, але мені хотілося бачити вінок. Який він? Великий чи такий собі? І з чого?..

Пісня до церкви підходила.

Наша їмость преми-ила...

Наша їмость премила,

Ключами задзвонила,

Музиків запроси-ила.

— Мамо, а де тії музики?

— Прийдуть. А тепер дивися, женці надходять.

Від церкви, ніби молода від шлюбу, йшла дівчина у буйнім

пшеничнім вінку, ще й полевіми квітками обтикана. Коло неї жниці з серпами. Серпи пшеницею пообкручені. За жницями женці, хто з косою, а хто з граблями. Пройшли цвинтар і по сходках спускалися на подвір'я, співаючи:

З комори до сто-одоли...

З комори до стодоли.

Застеляйте нам столи,

Бо ми вижали по-оле.

Нараз:

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! А бодай же вас Бог милував! А то нас піддурили!

— Правда, які гарні женці?

— Хоч стій та дивися! Коли би тут був Швугер, то намалював би Олесю. Вона в тім вінку — як королівна.

— А я, як король, — додав нарічений Олесі, молодий лікар з Кракова.

Були це сини й доньки і нарічені доньок нашого найближчого сусіда, отця Филипа. Приїхали на вакації до Коцюбинець і так собі з нас зажартували. Тішилися, що їм жарт удався. А як гарно в тих вишиваних сорочках виглядали! Куди краще, ніж у панських вбраннях. Я не міг на них надивитися. Одно лиш мене дивувало, — вони були босі. І не встидалися так іти! О, які запорошені ноги в панни Олесі!

Задивився я на тії ноги, а молодий доктор до мене:

— Чого так дивишся? Краще привітайся зі мною.

Я подав йому ліву руку, бо в правій тримав м'яч.

— Хіба ти манькут? Не знаєш, яку руку подати?

Я перекинув м'яч у ліву, а праву подав докторові.

— От так, то розумію! — похвалив мене і так якось нещасливо стиснув, що руки тільки — хрусть!.. Я крикнув не своїм голосом і зімлів.

Коли прийшов до себе, то побачив заплакану маму й тяжко зажурену Яницьку. Це мені ще більшого болю завдало. Я кричав.

— Потерпи крихітку, — вговорювала мене Яницька. — Василь вже шпаками до Хромця поїхав. Хромцьо якраз тепер у Нижбірку. Нижбірок недалеко. Шпаки, як змії, летять. За хвилину привезуть Хромця. Потерпи, мій маленький.

Хромцю дійсно незабаром приїхав. Казав дати теплої води в мидницю, вложив туди мою болючу руку, гладив її, перебирав по ній своїми пальцями, як по шийці гітари, і ока з мене не спускав.

— Не смій кричати, бо ще гірше боліти буде. Біль любить спокій, розумієш?

— Розумію, — відповів я покірно. Мені чомусь-то здавалося, що мені справді менше болить.

— А тепер... — сказав Хромцю.

Я не знаю, що він зі мною зробив. Свічки мені в очах засвітилися, в голові шарпнуло, за серце здавило і... Мене нема... Як довго я без пам'яті лежав, також не знаю, а коли збудився, то рука була, мов колода, пообв'язувана, пообмотувана і тяжка, як олуво, мов не моя.

— Лежи ж тепер спокійно! — накивував мені пальцем. — Рукою рушити не смій. Що тобі треба, подадуть, і годі! Чим спокійніше будеш лежати, тим скорше встанеш. Пам'ятай!

Я лікарям вірив, а оцему хлопському хірургові більше, ніж другим. Я його чогось і боявся.

Закусив зуби, а не плакав.

Мама за мене плакала. А Яницька важко зітхала:

— То буде ласка Божа, як цей хлопець виховається. Де яка біда на світі є, то чіпається його. Коби хоч міг, як виросте, тою рукою писати...

Непотрібно турбувалася Яницька.

«АХ!»

Звечора визвіздилося, а вночі потиснув такий мороз, що нарано вікна замуrowало дочиста.

Батько вдягнувся, як у далеку дорогу, й пішов до церкви. Я казав, щоби й мене вбирали, бо хочу йти також.

— Не підеш! — відповіла Яницька.

— Піду!

— Не підеш!

— А чому?

— А тому, бо там мороз.

— А сцо таке мороз?

Яницька надумувалася хвилину.

— Мороз — це такий дід, великий, великий.

— Як дзвіниця?

— Трохи менший, а борода по коліна, а нігті довгі, довгі.

— Як у когута?

— Ще довші.

— І сцо?

— Як здибає такого хлопчика, як ти, то щіпає ними.

— Як рак?

— Ще гірше. І дусить.

— Як дусить?

— А так: ухопить за горло, потисне і задусив.

— На смерть?

— Що ані пікне.

В уяві малого хлопця виринуло страхіття. Перестрашився. І, як звичайно в страху, мама — остання оборона.

— До мами хоцу!

— Мами нема. Мама також пішли до церкви.

Хлопець перестрашився ще гірше. Хоч до церкви близенько, то все ж таки мороз може по дорозі вхопити маму й задусити. Гадка та, як звичайно в дітей буває, обхопила його всеціло. Ніякої другої в цей мент у його голові й не було. І він зайшовся плачем.

— Ну, чого плачеш, Мазепо? (Так мене прозивала Яницька, коли я був нечемний). Тихо вже, тихо! Вбирайся! Як уберешся, то мама прийде. Кажу тобі.

Хлопець повірив, бо Яницька була жінка поважна й уміла переконливо говорити. Став одягатися. Найгірше було з сорочкою, бо зимна. Але Яницька ogrіла її коло печі, і було добре. З «ціжемками» також біда. Їх треба шнурувати. Яницька допомгла, і хлопець незабаром виліз з постелі. Митися, взимі, це так само нелегко. Вода студена, а мама в теплій не дозволяє митися.

— Тепла вода для дівчат, а ти в мене мужчина, — каже.

Але і з миттям якось пішло, і Яницька повела хлопця до снідання.

— Тепле молоко. Гу-у! — Скривився. Чому не кава? Але годі! Кави не дають. Ціла потіха — цукрований калачик. Витарабанився на своє

високе крісло, сів за столом напроти годинника, пив молоко й закусував калачиком.

На столі шипів самовар. Яницька парила каву.

Хлопець слухав шепоту самовара й дивився, як велика вказівка на годиннику посувалася непомітно, а мала не хотіла, ані руш! Про мороз на хвилину забув. Зате пригадав собі про ті коники й песики, що їх мама вчора навитинала для нього. Вони лежали на серветі.

Присунув до себе й розкладав. Наперед бігли цугові коні, а за ними гнали пси з виваленими язиками. Найкращий був пудель, з гривною, як лев, і з китицею шерсті на кінці обстриженого хвоста. У зубах ніс кошик.

Мама витинали цих звірків ножичками з паперу так скоро й певно, що він надивуватися не міг, як в одній хвилині з паперу робився пудель. На те вона й мама. Мама все вміє. І співає, і шиє, і грає на гітарі, і така гарна, як ніхто.

А там мороз! Він її може задусити.

— Мамо! Мамо! — залунало по пустій хаті.

— А чого тобі? — відіззався мамин співний, веселий голос. Хлопець в одну мить заспокоївся. На порозі стояла мама: футро, сканковий комір, на голові аксамітний колпачок. Зіскочив, мало сервети не стягнув зі стола, і біг до неї. Йому так хотілося пестощами і цілунками виявити свою радість, що мама прийшла і що мороз її не задусив по дорозі. Але мама не пустила його до себе:

— Тікай, бо я з морозу! — і пішла до спальні скинути футро й ogrітися.

Не встигла ще того зробити, як Яницька кликнула від кухонних дверей:

— Їмостуню! Гандзуня прийшла!

— Най іде до їдальні.

Увійшла Гандзуня. Ціла біла. Білий новий кожух, білий рантук, і на виду вона така біла-біла, як слонева кість. Ніби в ній каплі крові нема.

Я Гандзуню любив. Вона нам яблука з Рогу привозила, солодкі, як мід. Брала мене на коліна й бавилася зі мною. Казала, що колись бавила так мою маму. Я не міг собі уявити, як воно виглядало. Мама в Гандзуні на колінах... Чи не жартує Гандзуня? Вона й пожартувати любила. Очі хоч старі, а все сміялися в неї.

Але тепер ті очі ніби парою заходили. І ціла вона виглядала, як привид. І тому я не біг до неї, лиш відійшов у другий кінець покою і звідтам дивився, як мама садили Гандзуню на кріслі під печею, роздягали її і питалися, пощо вона їхала в таку студінь.

— До церкви, їмостунечко, і до вас. Помолитися до Бога і подивитися на вас, — казала ледви чутно.

— Дивуюся Євці, що вас пустила. Також невістка! Але чекайте. Я вам зараз гарячої кави принесу. Сядьте собі вигідно. Опріться об стіну, так!

І мама побігли до кухні по каву. Мені стало ніяково. Боявся глянути на Гандзуню. Дивився на годинник. Хотілося, щоби він скорше йшов, щоби велика вказівка добігла до малої і щоби він бив дванадцяту годину. Але годинник не спішився. Вказівка не посувалася, хоч маятник кивався то вправо, то вліво... аж зупинився, став.

Мама з кавою прибігли. Зробили кілька кроків і нараз перед самою Гандзуною крикнули:

— Ах! — І тарілка зі склянкою з дзенькотом полетіла на землю...

Гандзуня не жила...

Щось дивне, невідоме, страшне, мов пропасть, відчинилося нараз перед хлопцем.

ЧОГО ШВУГЕР ПЛАЧЕ?

— Будь чемний, бо святий Миколай не прийде до тебе!

— А чому?

— Тому, бо він тільки чемним дітям приносить дарунки.

— А нечемним сцо?

— Різгу.

Я мовк, бо різга — це було таке слово, що я його боявся. Ніколи різги не бачив, навіть не уявляв собі, як вона виглядає, і, мабуть, тому вже сам звук того слова навівав на мене страх. Щоб позбутися того страху, повертав розмову в інший бік: питався, коли поїдемо до пасіки на Кирнички?

— Літом, — відповідала мама.

— А цьому не тепер?

— Бо тепер бжолі сплять, відпочивають.

Питання кінчилися звичайно якоюсь нісенітницею, як ось та, звідки годинник знає, яка тепер година?

Мати сміялася й обіцяла, що як виросту, то все буду знати.

(Не вгадала!)

Розмови на тему святого Миколая почалися з тої пори, як зі стриху принесено «подвійні» вікна, як олеандри пішли до пивниці і як перший раз затоплено в печах. Тому-то й святий Миколай сплітався у діточій уяві з поняттям зими, снігу й морозу.

Дивлячись на щепи перед вікнами, пообтулювані в соломі, я вибирав собі одну з них і казав, що це св. Миколай. Щепою вітер хитав, а мені здавалося, що Миколай іде. Скоренько біг до свого ліжка, притулював голову до подушки і вдавав, що сплю, бо чув, що святий Миколай підкладає дітям дарунки тільки тоді, як вони сплять.

Але минали дні, святого Миколая не було, і я перестав вірити, що він прийде. Дурять мене — і тільки!

Аж одного дня, під вечір, коли ми сиділи за столом і пили, хто каву, а хто молоко, наші пси зчинили крик. Хтось увійшов до кухні. Шурає ногами. Постогнує.

— Швугер прийшов! — сказала, відхиляючи двері, Яницька.

— Просіть!

І до їдальні увійшов дідусь середнього росту з високим чолом, синьоокий. Сиве волосся, зачесане вгору, сягало мало що не до рамен, а біла борода спливала хвилями на груди. Лиця й ніс червоні, нащипані морозом. Від того волосся було ще біліше і ще срібніша борода.

— Але ж бо зимно! — нарікав дідусь, вітаючися з батьком і з мамою.

(Батька він називав «хохвірден»¹, а маму «гнедіге фрау»²).

— А це синок? — показав на мене рукою.

— Не пізнали?

— Такий великий! Най здоровий росте!.. А чемний він?

— От так собі, як коли, — відповів батько.

— Але ж чемний, чемний, — поправила мама.

— Я з ним не вітаюся, — казав гість. — Бо маю дуже зимні руки. Ще трохи, і був би замерз.

— Попідвечіркуєте з нами й розігрієтесь. Чай, кава чи молоко? —

питалася мама.

— Хай буде чай. А ще якби так з румом, — і усміхнувся.

Яницька принесла самовар і поставила на столику коло мами. Самовар привітливо шипів, ніби щось розказував. З-під покоришки добувалася пара. Хотіла її скинути. Мені пригадалося батькове оповідання про те, як споряджено парову машину. В голові зарисовувалася неясна думка про гніт і про визвіл. (Завелика гадка на малу діточу голову).

А гість розказував, де він бував, що видав і що де сталося цікавого. Недаром називали його ходячою газетою. Його слова спливалися з шепотом самовару. Самовар то притакував йому, то перечив. За вікнами шумів подільський вітер. Піч несамовито стогнала і свистала.

— Чи можу принести свою торбу? — спитав нараз гість.

— Розуміється, — відповів батько. — Але ви сидіть, не турбуйтеся. Вам її зараз дадуть, — встав і казав принести тую торбу.

Я глянув недовірливо на неї.

Була стара і знищена, але повна. Чого?

Чого ж би, як не дарунків для дітей? У тій торбі нічого більше нема й бути не може.

Це була моя рішуча й невідклична гадка. Можете собі говорити, що хочете, я знаю своє.

А тим часом гість питався, чи може переночувати в нас.

— Не лиш переночувати, — відповів батько, — але й перезимувати. Нас і так тепер тільки троє.

— А Яницька четверта, — поправив я.

— Ого! То він вже і числити вміє, — здивувався Швугер.

— Навіть не знаємо, коли навчився, — хвалила мама.

— Шен-шен. За те я його намалюю, коли схоче тихо сидіти.

«Мене? Малювати? — погадав я собі. — Ніколи! Хіба ж я не бачив, як малярі з Копичиниці малювали в нас покої? Мали такі квачі погані і в цебриках фарби. Гарно б я виглядав!»

— Ну що ж, хлопче, хочеш, щоби я тебе намалював?

— Не хочу, — відповів я рішучо, — і тихо сидіти не буду.

А в душі додав: «І пощо вони комедію грають? Це — не маляр Швугер, лиш святий Миколай — і крапка!»

Прийшов скорше, бо змерз, але настане ніч, і тоді знаємо, що буде. Як

я засну, він витягне з тої торби фелон і мітру, вбереться, як на св. Миколая пристало, підійде до мого ліжка «на пальцях» і всуне під подушку дарунки. А тоді, так тихо, як прийшов, піде собі геть. Маляр вдає! Який він там маляр! Малярі з Копичинець ані такої сивої бороди не мали, ані не були такі старі й поважні; «шварготіли», а він так гарно балакає, а чужі слова мішає тому, бо не тутешній. Досить глянути на образ святого Миколая, що висить над бюрком мого батька, щоб впевнитися, що це не Швугер, а справжній Миколай. Ті самі сиві очі, та сама борода й та сама усмішка добряча.

Діло рішене! Але що мені тепер робити? Чи йти спати і зловити його за руку, як буде підкладати під мою подушку паперову торбу з дарунками, чи сидіти разом з другими і бачити, як він буде крутитися на кріслі, і який буде недобрий, що я його тримаю, бо, ясна річ, не обдарувавши мене, не може йти обдаровувати інших дітей. «Старі собі гадають, що їх діти дурні. Ого! Діти розумні!»

І я рішився сидіти. Щоправда, в моїй діточій душі не все було в порядку. Якийсь голос казав: то святий Миколай такий добрий, трудиться для тебе, йде, мерзне, щоб тобі зробити приємність, а ти так йому відплачуєш? Але другий голос доповідав: а пощо ж вони тебе дурять? Чому не кажуть правди? От, хай би добув з тої торби, що має дати, дав і було би по всіх.

— Чого ж ти так задумався? — почув я нараз над собою. — Як виростеш, тоді й будеш думати, а тепер я тобі штуку покажу. Дивися на стіну. Не на тую, а поза себе, бачиш?

Я повернувся і побачив зайчика.

— Гарний зайчик? Що?

— Гарний.

— Сидить собі під межею і думає, так, як ти перед хвилиною.

— Думає, — притакнув я.

— І тому, що думає, то й не бачить, що на нього біжить пес.

— Пес, — повторив я, і побачив на стіні пса у скорім бігу.

— Ах!

— Що?

— Чи той пес його з'їсть?

Швугер усміхнувся.

— Ні, бо зайчик впору перестав думати і втік.

КУПИТИ